

ІНТЕГРАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ СИСТЕМ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Розвиток інтеграційних процесів є однією з найважливіших характеристик сучасного світового господарства й міжнародних економічних відносин. Це не тільки свідомі спільні дії суб'єктів інтеграційного процесу в посиленні економічної взаємозалежності, а й діяльність наднаціональних органів управління та регулювання. Міжнародній економічній інтеграції притаманний регіональний характер, вона об'єднує переважно сусідні держави. Зазначимо, що попри зростання кількості правових актів, які регулюють забезпечення соціального захисту як на міжнародному, так і на регіональному рівні, а також принципів, яких дотримуються європейські соціальні держави, все ж вони зберігають свої особливості, зумовлені відмінними соціальними, політичними та економічними традиціями.

Міжнародно-правове регулювання соціальної сфери націлене на забезпечення мінімальних соціальних стандартів, а також на координацію (а не на стандартизацію) соціальної політики різних держав передусім, у тому, що стосується гарантування соціальної допомоги в умовах посилення міграційних процесів, зумовлених впливом глобалізації. Уніфікації моделей соціальних держав не проводять навіть у межах Європейського Союзу, держави - члени якого і надалі визначають методи реалізації соціальних програм і пріоритетні напрями соціальної політики на внутрішньодержавному рівні.

Незважаючи на корисність вивчення зарубіжного досвіду соціальної політики й використання його під час розробки реформ у вітчизняній соціальній сфері, потрібно усвідомлювати, що Україна і держави Європейського Союзу стоять на різних щаблях вирішення соціальних проблем. Україні, яка проголосила стратегічний курс на євроінтеграцію, ще належить розв'язати ті економічні і соціальні проблеми, які для Західної Європи вже давно втратили гостроту, однак, переймаючи кращий досвід і орієнтуючись на європейські стандарти, слід пам'ятати про власну специфіку. Тому ми спробуємо проаналізувати перспективи адаптації соціальної політики та її складової – соціальної роботи України до стандартів Європейського Союзу.

Розробка проблем інтеграції національної та європейської систем соціальної роботи можуть визначатися через концептуалізацію соціальної роботи, тобто, через визначення рівня формування та функціонування теорії соціальної роботи. Наукові теорії не можуть з'явитися у готовому вигляді. Вони виникають спочатку у вигляді гіпотез, тобто припущень, і, пройшовши певну перевірку, перетворюються в достовірні знання.

Утвердження соціальної роботи сталося на початковому етапі індустріального суспільства (XIX ст.) завдяки усвідомленню політиками, церковними діячами, добровольцями з числа лікарів, вчителів, вчених необхідності аналізу соціального розвитку та спеціалізованої підготовки людей, які можуть допомагати зубожілим і знедоленим. У Великобританії, Нідерландах, США, Швеції, Японії та інших розвинених країнах сформувалася розгалужена система теоретичних знань і правових, етичних, дидактичних, організаційних засад соціальної роботи.

Перетворення гіпотези або розгалуженої системи теоретичних знань у наукову теорію відбувається тоді, коли вона доводиться не окремими фактами, а сукупністю практичних результатів. Соціальна робота передбачає, вивчення потреб кризової людини та виявлення потенціалу соціальної сфери, який міг би задовольнити ці потреби відповідно до науково обґрунтованих нормативів. Вихідною базою для збирання, аналізу різноманітного за змістом емпіричного матеріалу, різних спостережень, з'ясування суті конкретних соціальних процесів, ситуацій, фактів суспільного життя є практика. Саме вона дозволяє акумулювати, осмислити досвід соціальної роботи, теоретично її узагальнити й обґрунтувати, тобто надати форму системи наукових знань.

З погляду українських дослідників, теорія соціальної роботи – це «система поглядів та уявлень щодо використання чи пояснення соціальних явищ, процесів, відносин, пов'язаних з діяльністю відповідних органів і служб соціального захисту й допомоги населенню, ...це вища форма організації наукового знання про найістотніші зв'язки і стосунки, що виникають під впливом діяльності агентів (суб'єктів) соціальної роботи» [9,36]. Як наука, соціальна робота має свій об'єкт, предмет, методи дослідження та науково-категоріальний апарат, що знайшло відображення у багатьох вітчизняних дослідженнях.

Таким чином, враховуючи вітчизняний та закордонний досвід, ми можемо констатувати факт перетворення гіпотетичного знання

соціальної роботи на окрему наукову галузь, яка отримала в Україні ґрунтовну концептуалізацію. «Обґрунтування основного закону життєдіяльності системи соціальної роботи як видового (антропогенного) органу функціонального походження у складі соціального організму країни є свідченням того, що теоретичне освоєння цього явища доведено до логічного завершення» [9,8]. Тобто, теоретичні розробки національної теорії соціальної роботи перебувають вище європейської.

Крім концептуалізації соціальної роботи, її теоретичний рівень знаходить своє відображення у створенні методів розробки соціального прогнозування, тобто визначення основних тенденцій розвитку суспільства загалом та його окремих сфер зокрема. В якості методології соціального прогнозування постає ідеологія – своєрідна платформа, з позицій якої тенденції суспільного розвитку проглядаються не лише як відповідні можливості, але й у поєднанні з обґрунтуванням основних практичних кроків щодо їх наближення або нейтралізації.

Тому наступним теоретичним кроком щодо інтеграції національної системи соціальної роботи до євростандартів є розробка ідеології розвитку системи, яка може трансформуватися під впливом багатьох чинників. Серед них варто назвати експансію техногенної цивілізації, що спричиняє новий поділ праці та модернізацію традиційних суспільств, переростаючи в процеси глобалізації. При цьому може відбуватися процес зближення ідеологій на філософсько-концептуальному рівні або процес виникнення альтернативних ідеологій. «Загалом не можна, безперечно, висловлювати якусь однозначну думку щодо домінуючих політичних течій у Європі, бо вони великою мірою залежать від кон'юнктурних факторів. У той чи інший період Європа схиляється то вліво, то вправо, а то навіть, як почали віднедавна повторювати, й до нових популістських ідеологій. Правдою, однак, залишається те, що вже понад два десятиліття і незалежно від змін кольору влади, висловлювання протесту проти розширення ринку помітно стихли і ліберальна ідеологія дедалі більше просочується у сам процес розбудови європейського дому» [6,63].

В той же час в Україні зберігається патерналізм стосовно людини. З нашої точки зору, одним із шляхів теоретичного обґрунтування адаптації соціальної політики та її складової – соціальної роботи України до стандартів Європейського Союзу є відмова від ідеологічно заангажованого голого патерналізму та розробка нової альтер-

нативної ідеології початку ХХІ століття з урахуванням та прогнозуванням світових тенденцій. Саме тому для зближення національної та європейської систем соціальної роботи, постає необхідність на теоретичному рівні реформувати вітчизняну ідеологію цієї галузі. Отже, постає питання про визначення принципів її реформування.

Однією з теоретичної розробки проблеми, крім концептуалізації, соціального прогнозування та розробки ідеології розвитку системи соціальної роботи, є розгляд логіки розвитку її змісту.

Зміст соціальної роботи сучасні українські дослідники пропонують розглядати як сукупність процесів, що характеризують взаємодію елементів системи соціальної роботи між собою та з середовищем і зумовлюють їхнє існування, розвиток і зміну [9,143]. Тобто, головною ознакою соціальної роботи є системність. Як будь-яка система, соціальна робота, будучи процесуальною, постійно змінюється. Відповідно змінюється і її зміст. В цьому випадку є сенс говорити про зміни внутрішні та зовнішні.

Внутрішні зміни в системі соціальної роботи обумовлені сучасними світовими процесами. Нині ми спостерігаємо зміну характерних ознак реальності порівняно з тими її ознаками, що були об'єктом дослідження попередньої філософії. Відбувається поступова десубстратизація реальності, немовби випаровується її матеріальне наповнення, і тепер ми маємо справу з реальністю інформації та енергії. Отже, якщо до кінця ХХ століття пріоритет у визначенні інфраструктури соціальної роботи (як одного з компонентів системи) мала речовинна складова, то сьогодні ми акцентуємо увагу на інформаційному аспекті. Можемо прогнозувати, що згодом енергетична складова буде визначати зміст інфраструктури, а відповідно, і самої системи соціальної роботи, оскільки це відносини цілого й частини, що обумовлюють своє взаємне існування.

Зовнішні зміни, тобто відносини системи соціальної роботи з середовищем можемо спостерігати через сучасний підвищений інтерес громадського загалу до соціальних проблем, який знаходить своє висвітлення у наукових виданнях та публіцистиці. Такого висновку ми дійшли, аналізуючи, наприклад, публікації щотижневика «Дзеркало тижня» за останні три роки.

Крім цього, розвиток людства засвідчує появу нових потреб людини, серед яких варто назвати альтруїстичні настрої в суспільстві, що все частіше проникають у саму систему, дозволяючи їй постійно трансформуватися. В Україні спостерігається активний розвиток неурядових організацій, основною метою заснування яких є мож-

ливість вплинути на розвиток суспільства. Збільшується чисельність волонтерів (альтруїстично налаштованих людей). Наприклад, в Україні в 2005 році їх кількість становила більше 204 тисяч осіб, які обслуговують більше півмільйона потребуючих [8, 9].

Для теоретичного вдосконалення розбудови системи соціальної роботи найбільш ефективним уявляється шлях побудови її імітаційної моделі, що сьогодні, на жаль, не використовується ні в Європі, ні в Україні. Інтеграція теоретичного знання і практичної дії досягається шляхом проміжної – проектно-конструкторської – діяльності, яка складається з кількох елементів, а саме: комплексу вихідних умов її здійснення; концептуальної, тобто системної основи, що є її організаційним стрижнем; технології моделювання соціального об'єкту; варіативного поля можливих шляхів реалізації проекту; нарешті, бази критеріїв для оцінки якості трансформації теоретичного в практичне.

Як зазначають вітчизняні дослідники, «...нині, у зв'язку з настанням інформаційної фази, ми все гостріше відчуваємо вихід на передній план актів реалізації гіпотез, різних смислових схем і теоретичних моделей, методологічного знання взагалі» [1,60].

Для поглиблення теоретичного обґрунтування соціальної роботи шлях побудови імітаційної моделі уявляється нам перспективним, оскільки сучасний етап інформатизації та комп'ютеризації світу змусить науковців будувати моделі різних соціальних об'єктів. Створення, апробація та використання імітаційної моделі системи соціальної роботи є вагомим інструментом підвищення якості її управління, оскільки побудова імітаційної моделі завжди пов'язана з практикою.

Отже враховуючи все сказане нами вище, зробимо висновок про те, що проблема існування та функціонування системи соціальної роботи має свій теоретичний прояв через концептуалізацію, соціальне прогнозування, розробку сучасної ідеології, аналіз логіки розвитку змісту соціальної роботи, можливості побудови імітаційних моделей.

Практичний рівень розробки проблеми функціонування системи соціальної роботи знаходить свій прояв через нормативно-правове забезпечення, створення умов для реалізації прав людини, удосконалення управління системою соціальної роботи та її інфраструктурним забезпеченням, вивчення та розповсюдження передового досвіду реформування системи соціальної роботи. Тут важливими є підвищення кваліфікації державних службовців, які управляють

системою, створення експертних бюро, проведення експертизи соціальних проєктів, обмін проєктами та кадрами, паспортизація існуючих об'єктів соціальної інфраструктури на предмет їх зв'язку з системою соціальної роботи.

В Україні тривають пошуки власної моделі соціального захисту населення, формується мережа соціальних служб, які б відповідали сучасним уявленням про соціальні послуги, лише визначаються правові можливості для партнерства між державними й недержавними організаціями. Однією зі складових розвитку в нашій державі соціальної роботи як професії має стати розробка відповідного законодавства, яке б регулювало питання соціальної роботи як професійної діяльності, науки та академічної підготовки.

На думку І. Миговича та Т. Семигіної, доречною та своєчасною видається розробка законопроекту «Про соціальну роботу», який би врахував український контекст діяльності соціальних працівників, а також зарубіжний досвід правового регулювання та вимоги Європейського Союзу щодо забезпечення соціальних прав. Такий комплексний закон допоможе здолати відомчі, бюрократичні бар'єри між різними установами та організаціями, відповідальними за соціальну роботу з різними групами клієнтів, навчальними закладами, між державними та громадськими утвореннями [7].

Важливим кроком до громадянського суспільства в Україні є прийнятий Закон України «Про благодійництво та благодійні організації» [4], який визначає загальні засади благодійництва, забезпечує правове регулювання відносин у суспільстві, спрямованих на розвиток благодійної діяльності, утвердження гуманізму й милосердя, гарантує державну підтримку її учасникам, створює умови для діяльності благодійних організацій відповідно до законодавства України.

Таким чином, нормативно-правове забезпечення соціальної роботи в Україні потребує перегляду та механізмів свого практичного застосування.

Наступний важливий практичний крок – створення умов для реалізації прав людини. Як ми зазначали вище, головними правами людини є права на добробут – житло, працю, соціальне забезпечення, отримання освіти, медичне обслуговування тощо.

Останнім часом у країнах Західної Європи, передусім у Великобританії та у США, набуло поширення представництво в соціальній сфері як метод соціальної роботи. Представництво (англ. – *advocacy*) – процес захисту прав окремих індивідів та груп населення впо-

вноваженими представниками з метою отримання доступу до послуг установ, на які клієнт має право, але не в змозі їх отримати [10,4].

Україна як соціальна, демократична держава також декларує дотримання прав людини, але практика доводить зворотнє. Не завжди українські громадяни почувуються захищеними. Тому і в цьому напрямку для вітчизняних теоретиків і практиків є багато невирішених завдань. Зазначимо лише, що соціальна інфраструктура при цьому виступає як засіб демократизації суспільства, розширюючи можливості реалізації прав кожної людини.

Вимагає також вдосконалення управління системою соціальної роботи та її інфраструктурним забезпеченням [2]. Здійснити це можна лише через запровадження комунікативної моделі управління суспільними змінами, що передбачає широку підтримку в суспільстві, а також впровадження системи постійних консультацій з усіма учасниками соціальних процесів: державних службовців, політиків, вчених, підприємців, неурядових громадських інституцій та інших.

Постає необхідність розробки ліцензування соціальних послуг, оскільки нині на ринок поряд із державними структурами виходять і недержавні організації, і фізичні особи, і комерційні підприємства. Чітка система ліцензування дасть змогу контролювати якість соціальних послуг, які вони надаватимуть. У Законі «Про соціальні послуги» закладено норму, згідно з якою має здійснюватися ліцензування соціальних служб, але чомусь тільки недержавних [5]. Скидається на те, що розробники цієї норми не були надто впевнені чи відповідатимуть стандартам державні соціальні заклади. З тексту закону не зрозуміло, хто й відповідно до яких критеріїв видаватиме ліцензії, що може бути підставою для втрати ліцензії. Знову ж таки йдеться про соціальні служби, а не про певну відповідальність конкретного соціального працівника. Отже Закон «Про соціальні послуги» є певною мірою рамковим, а щоб реалізувати його, потрібна низка підзаконних актів – постанов Кабінету Міністрів України, інших нормативно-правових документів.

Сьогодні для національної системи соціальної роботи актуальним завданням є підвищення кваліфікації державних службовців, які управляють системою. Ми вже зазначали, що сучасні світові процеси висувують на перше місце окремих особистостей та властиву їм мобільність та комунікабельність. Вирішальним також стають рівень безпосередньої кваліфікації людини та здатність до постійного самовдосконалення. Від державних службовців час вимагає гнучкої системи кадрового забезпечення соціальної роботи.

Наразі постає необхідність створення експертизи соціальних проектів. Йдеться про дотримання норм інфраструктурного забезпечення під час розбудови мікрорайонів. Сьогодні в Україні реалізуються заходи щодо створення безбар'єрного архітектурного середовища для осіб з обмеженими фізичними можливостями. Тобто на рівні теорії прийняті конкретні норми, які дозволяють об'єктам соціальної інфраструктури (житловим будинкам, громадському транспорту, місцям відпочинку, культурно-видовищним, дозвіллевим та іншим закладам) мати певні параметри. При розробці й затвердженні проектної документації на їх будівництво і реконструкцію повинен діяти документ, що дозволить регламентувати взаємодію учасників інвестиційного процесу в галузі проектування, будівництва і реконструкції об'єктів соціальної інфраструктури з урахуванням їх доступності для мало мобільних груп населення. На практиці, без дотримання норм, об'єкт інфраструктури не може бути прийнятий в експлуатацію.

Постає практичне завдання здійснити паспортизацію існуючих об'єктів соціальної інфраструктури на предмет їх зв'язку з системою соціальної роботи. Ми вже зазначали, що об'єкти соціальної інфраструктури тимчасово, тобто на термін розв'язання проблеми, виконують функції інфраструктури соціальної роботи. Це відбувається у разі звертання до них соціального працівника для рішення проблем кризової людини.

Необхідно також зазначити, що останнім часом виникає потреба в інформатизації соціальної роботи. Остання потребує створення електронних інформаційних баз галузевого спрямування, об'єднаних у загальнонаціональну інформаційну мережу, доступ фахівців до вітчизняних та світових глобальних мереж науково-технічної інформації, створення державних соціальних дослідницьких центрів і лабораторій тощо.

Важливим практичним кроком також є вивчення і розповсюдження передового досвіду функціонування системи соціальної роботи. Це інновації в галузі соціальних послуг – створення ефективних моделей соціальних послуг і розвитку стратегії їх адресності, підтримка альтернативних видів послуг, які дають змогу людям з особливими потребами відчувати себе повноцінними громадянами, впровадження комплексних програм, націлених на розвиток потенціалу всіх учасників, причетних до процесу надання соціальних послуг, розвиток потенціалу громад у розв'язанні гострих соціальних проблем на місцевому рівні.

Необхідно зазначити, що українська людина з її менталітетом завжди комфортніше почуває себе в малій групі, ніж у великій. Саме мала група дає їй натхнення й енергію для роботи. Саме в малій групі вона здатна зрозуміти і сприйняти себе як повнокровну частку цілого, що унікально виконує свою конкретну роль, реалізуючи себе.

Як зазначає О. Донченко, управління через малі групи за рахунок реалізації людиною свого психологічного потенціалу може дати колосальний економічний ефект, значно прискорити ріст добробуту українського народу при збереженні українського духу. Люди, які відчують свою природу, своє єство, свою правду, психологічно (не матеріально!) легко переживають будь-які катаклізми. Ті ж, хто перебуває під впливом штучних, дистресових установок, часто стають жертвами глибоких неврозів, психічної інфляції (дефляції) та інших фізичних і психічних патологій [3,256].

Наголосимо при цьому, що завдяки діяльності Українського фонду соціальних інвестицій все зазначене вище, впроваджується у національну систему соціальної роботи. Також необхідним завданням є відбудова соціальної та комунальної інфраструктури, придбання сучасного обладнання, розробка та апробація нових методик надання соціальних послуг, здійснення цільових навчальних заходів. Цінним є для нас західноєвропейський досвід, тому важливим практичним завданням для успішного функціонування системи соціальної роботи є обмін проектами та кадрами.

І теоретичний, і практичний рівні розробки проблеми інтеграції національної системи соціальної роботи в Європейський Союз доповнюють один одного, перебуваючи при цьому в діалектичному протиріччі.

Останнє змушує системи соціальної роботи швидше адаптуватися до сучасних умов та наближатися через здійснення спільної діяльності – дискутування, ліквідації пагубних наслідків, розвитку нових напрямків вирішення соціальних проблем. Якщо, скажімо, для нашої держави сьогодні одним із найгостріших соціальних питань є боротьба із загальною бідністю населення, зумовленою надзвичайно низьким рівнем заробітної плати та пенсій, то для країн Європейського Союзу ця проблема в минулому, і забезпечення справедливої оплати праці та гідних пенсії вже давно сприймають як реалію. Звичайно, боротьба з бідністю все ще фігурує на порядку денному ЄС, але уявлення про бідність тут дещо інше, ніж в Україні: бідними вважають тих, хто отримує менше 60% середньої заробітної плати.

Діалектичне протиріччя дозволяє нам говорити про потребу формування єдиної соціальної інфраструктури, яка може мати вигляд мережі. В перспективі завдяки спільній діяльності країн Євросоюзу та України стане реальністю створення умов, середовища для розвитку людини. В кінцевому рахунку, це головна мета функціонування всієї системи соціальної роботи, компонентом якої є її інфраструктура.

Отже зробимо висновки

По-перше, аналізуючи досвід європейських країн у сфері соціального забезпечення, можна перекоонатися, що будь-яке механічне запозичення моделей соціального захисту населення, навіть таких, які добре себе зарекомендували в інших країнах, без урахування ментальності, конкретних соціально-економічних і політичних умов, небажане і неможливе. Якщо навіть в країнах ЄС з їхнім величезним досвідом функціонування соціальних держав сьогодні виникають труднощі в соціальній сфері, але вони, попри свого стабільну економічну ситуацію і розвинену інфраструктуру, вважають поспішне реформування соціальних систем неприйнятним для себе, тим більше зваженими і обережними мають бути кроки української влади під час розробки власної соціальної політики.

По-друге, проблему інтеграції національної в європейські системи соціальної роботи ми розглядаємо на теоретичному та практичному рівнях. Теоретичний рівень розробки проблеми знаходить свій прояв через: концептуалізацію досліджуваної проблеми; соціальне прогнозування; розробку сучасної ідеології розвитку системи; аналіз логіки розвитку змісту проблеми; побудову імітаційних моделей. Практичний рівень розглядаємо через: нормативно-правове забезпечення; створення умов для реалізації прав людини; удосконалення управління системою соціальної роботи та її інфраструктурним забезпеченням; вивчення та розповсюдження передового досвіду реформування системи соціальної роботи; підвищення кваліфікації державних службовців, які управляють системою; створення бюро експертизи, організація вивчення соціальних проєктів; обмін проєктами та кадрами; паспортизація існуючих об'єктів соціальної інфраструктури на предмет їх зв'язку з системою соціальної роботи.

По-третє, важливе значення для інтеграції національної та європейської систем соціальної роботи має соціальна інфраструктура, яка допомагає зберегти цілісність людини, упорядкувати її поведінку, створити нові форми спілкування, сформувати певне середовище для подальшого розвитку особистості.

Література

1. Бех В.П., Лукашевич М.П. Імітаційна модель соціального організму країни у дискурсі державного управління // Сучасна українська політика: Політики і політологи про неї. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2003. – С. 57–68.

2. Бедная В.Б. Управління розвитком інфраструктури соціальної роботи в соціальній державі // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. серія № 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: Зб. наукових праць. – Випуск 9 (22). – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. – С. 171–180.

3. Донченко Е.А. Фрактальная психология (Доглубинные основания индивидуальной и социетальной жизни). – К.: Знання, 2005. – 323 с.

4. Закон України «Про благодійництво та благодійні організації» № 46 від 16 вересня 1997 (із змінами, внесеними згідно із Законом України № 3091–III від 07.03.2002) / <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

5. Закон України «Про соціальні послуги» (від 19.06.2003 № 966–IV) / <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>.

6. Мартен, Домінік. Метаморфози світу: соціологія глобалізації. Пер. з фр. Є.Марічева. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2005. – 302 с.

7. Мигович І.І., Семигіна Т.В. Чому Україні потрібен Закон «Про соціальну роботу» // Соціальна політика і соціальна робота. – 2004. – № 2. – С. 5–12.

8. Підсумки 2005 року та пріоритети діяльності Мінпраці на 2006 рік. – К., 2006. – 16 с.

9. Соціальна робота: навчальний посібник // Соціальна робота. Книга II. – К.: ДЦССМ, 2002. – 440 с.

10. Стецков О.В., Турський В.М. Представництво прав та інтересів клієнтів соціальних установ. – К.: Спілка матерів «Сонячний промінь». – 2001. – 56 с.